

Steegen, E., *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd* (Bewerkte dissertatie Vrije Universiteit Brussel 2005, Maaslandse monografieën 69; Hilversum: Verloren, 2006, 360 blz., ISBN 90 6550 929 1).

In Nederland moet de kleinhandel worden gerekend tot de bijna vergeten thema's uit de sociaal-economische geschiedenis. Zijn rol in de uitbouw van steden was hier zelfs nooit aan de orde. Steegen tracht in deze omissie te voorzien.

Hij oriënteert zich daarbij aan de reeds bestudeerde ontwikkelingen in Belgische steden. Dat is terecht, want de voor de uitbouw van iedere handelsrelatie wezenlijke infrastructuur werd in dit deel van huidig Nederland in de vroegmoderne tijd door de aanleg van een weg van Aken via Luik en Brussel naar Oostende in hoge mate oost-west gericht. Dat klemde temeer voor de kleinhandelaar, wiens waar doorgaans klein en kostbaar was en zich dus niet erg leende voor vervoer per schip over de zuid-noord verlopende Maas.

De auteur vond in het bestudeerde tijdvak nauwelijks gegevens over de omvang van de kleinhandel, maar des te meer over de beroepsgroep die de detailhandel bedreef, de leden van het kramersambacht. Uitvoerig wijdt hij uit over de activiteiten van de kramers in de middeleeuwen. Toen bestond het ambacht uit kooplieden actief in de lange afstandshandel, waarbij werd aangesloten bij de vervoersstromen van Vlaanderen naar Midden-Europa en Italië via Keulen en Frankfurt. Op deze route trof men vrijwel alleen te Maastricht een Maasovergang die het hele jaar door bruikbaar was zonder de koopman te dwingen eerst moerassig gebied te doorsnijden of direct achter de rivier steile hoogten te nemen. In de tweede helft van de zestiende eeuw ging deze lange afstandshandel teloor, gedeels door verschuiving van de handelsstromen naar de zeevaart, maar ook als gevolg van politieke problemen en veranderingen in het gebruik van grondstoffen door ambachtslieden.

Gaandeweg had de lange afstandshandel ook consumptiegoederen naar Maastricht gebracht, zoals specerijen, aromatische waren, hoeden en mutsen. Zij werden er op markten en in winkels verkocht door kleinhandelaren. Dit type overleefde, zij het met enige moeite, de zware crisis van de late zestiende eeuw. De inlegering van een omvangrijk garnizoen in de stad na de verovering ervan in 1632 door Frederik Hendrik, gaf de detailhandel een nieuwe impuls. Niet alleen de omvang van de vraag nam toe; er ontstond ook vraag naar andere producten, aanvankelijk naar tabak en gedistilleerd, gaandeweg ook naar koffie, thee, katoenen stoffen, drogisterijartikelen en voor de hoger bezoldigden wijn en juwelen.

In het kielzog van de toenemende diversiteit in het aanbod van de detailhandel veranderde ook de samenstelling van de groep kleinhandelaren van karakter en kwamen nieuwe handelspraktijken in zwang. Vrouwen gaan meer en meer winkel houden, immigranten storten zich op deze tak van bedrijvigheid en het geven en nemen van krediet wordt gewoon.

Na 1750 treedt een nieuwe verschuiving op. De Maastrichtse kleinhandelaar gaat ook de regio bedienen. Sommigen leveren koffie, thee en luxeproducten aan detaillisten in niet te ver weg gelegen kleine steden, anderen bedienen het platteland, waar door de stijgende welvaart van de agrarische bevolking en de noodzaak de zelfverzorging terug te dringen (nu meer tijd moest worden besteed aan het echte boerenwerk) de consumptieve vraag was gestegen. Omstreeks 1800 was voor diegenen die hun inkomen niet uit loonarbeid haalden het houden van een winkel verreweg de belangrijkste bezigheid geworden.

Eens te meer toont Steegen het grote verschil in sociaal-economische ontwikkeling aan tussen te onderscheiden regio's in Midden en West-Europa in de vroegmoderne tijd. In meer afgelegen en markttechnisch onontgonnen gebieden overheerste nog het zoeken naar mogelijkheden door risicomijdende activiteiten een zo hoog mogelijke inkomenszekerheid te bewerkstelligen en van overleven de primaire doelstelling van economische inspanningen te maken. Elders, waar de deur open stond voor marktgerichte activiteiten werd het streven naar winst en groei in toenemende mate van belang. Alle tegenslagen ten spijt – Steegen signaleert er meerdere – slaagde daar een deel van de bevolking er steeds in zijn min of meer kapitalistische aspiraties nieuw leven in te blazen. En als de nieuwe trein eenmaal onder stoom was, sprongen groepen meelopers op de wagen in de hoop een graantje mee te pikken en te helpen de weg naar een samenleving gebaseerd op groei te plaveien.

Steegen heeft een manco in het historisch onderzoek opgespoord en rond dit thema waardevol onderzoek uitgevoerd.

J.C.G.M. Jansen

Synghel, G. A. M. van, *'Actum in camera scriptorum oppidi de Buscoducis'. De stedelijke secretarie van 's-Hertogenbosch tot ca. 1450* (Dissertatie Leiden 2006, Middeleeuwse studies en bronnen 101; Hilversum: Verloren, 2007, cd-rom + 458 blz., €42,-, ISBN 978 90 6550 963 5).

Naast het onderzoek naar de oorkonden en de kanselarijen van de territoriale vorsten krijgen ook de stedelijke schrijfkamers en de stedelijke oorkondeproductie meer en meer de aandacht die ze verdienen. Dijkhof verrichtte pionierswerk door het bestuderen van het ontstaan van enkele stedelijke schrijfcentra in het graafschap Holland, maar zijn onderzoek ging niet verder dan ca. 1320. Het is dan ook lovenswaardig dat G. Van Synghel haar onderzoek naar de secretarie van weliswaar maar één stad, namelijk 's-Hertogenbosch, doortrekt tot ca. 1450, daarbij oog hebbend voor de verdere ontwikkelingen tot in de zestiende eeuw. Bovendien is er voorheen weinig onderzoek gedaan naar de secretariëen van de Brabantse steden, waardoor deze studie een leemte vult in de Brabantse geschiedschrijving.

Naast de oorkonden van het stadsbestuur en de schepenoorkonden van vrijwillige rechtspraak, werden de schepenprotocollen, de vonnisboeken en de enkele bewaard gebleven stadsrekeningen in het onderzoek betrokken. Dit leidde tot een bijzonder omvangrijk corpus van zo'n 5700 oorkonden en 17303 folia van de schepenprotocollen. Een meerwaarde van dit onderzoek is de reconstructie van de schepenprotocollen in zijn oorspronkelijke volgorde, in bijlage aan het boek toegevoegd. Dit vormt een waardevol tegengewicht voor Spierings' reconstructie van dezelfde bron, die door de auteur grondig werd gecorrigeerd.

De auteur gebruikt voor haar onderzoek de klassieke paleografische methode, zoals eerder werd toegepast door onder anderen Kruisheer, Burgers en Dijkhof. Door uitgebreid paleografisch onderzoek komt ze tot een totaal van 163 handen. Wellicht vanwege deze grote omvang heeft zij er voor gekozen om geen uitgebreide handenbeschrijving te geven, wat nochtans wel het geval is bij haar eerder genoemde voorgangers. Dit is enigszins spijtig gezien de nogal discutabele kwaliteit van de foto's (één per hand) die in bijlage op cd-rom zijn toegevoegd. Ook een lijst van welke oorkonden door wie werd geschreven ontbreekt in het boek, maar daar staat tegenover dat de database op de cd-rom beschikbaar is gemaakt wat nieuwe onderzoeksperspectieven opent. Het verslag in het boek lijkt dan ook meer op de uiteindelijke beschrijving van de personele bezetting per periode van dertien jaar, eerder dan een gedetailleerde handenanalyse.

Bijzondere aandacht gaat naar het ontstaan van de stedelijke secretarie. Uit het onderzoek moet blijken dat vanaf 1271 tot 1277 een eerste scribent (hand A) actief was als schrijver voor de stad, maar omdat hij ook voor andere instanties schrijfwerk verrichtte, zoals voor een burger die een geldsom aan het klooster Zennewijnen schonk, betwijfelt de auteur of hij wel een stadsschrijver was. Bovendien hebben ook andere, niet geïdentificeerde handen stukken voor het stadsbestuur geschreven, in tegenstelling tot de jaren 1281-1302 toen er